

Za svobodou přes komunistické Československo

Příběh východoněmeckých uprchlíků v Praze a jeho dopady

LUBOMÍR KOPEČEK

Jedním z významných momentů těsně předcházejících sametové revoluci byl „přívál“ východních Němců na velvyslanectví Spolkové republiky Německo (SRN) do Prahy. Tito lidé se přes velvyslanectví chtěli dostat z komunistické Německé demokratické republiky (NDR) do SRN. Tento pozoruhodný příběh se odehrával nejenom v centru Prahy, ale má mnohem širší a významnější rozměr týkající se celého východního bloku. Promítlo se do něj mnoho různých zápletek, akτέρů a vlivů, ať už v Československu nebo mimo něj. Tento text sleduje celou situaci v přehledné chronologické perspektivě a na závěr nabízí pohled na to, jak celá záležitost ovlivnila atmosféru v Československu před sametovou revolucí.

Předehra k dramatu

Příběh uprchlíků z NDR na pražské ambasádě SRN se nezačal psát až v roce 1989, ale jeho počátky sahají hluboko do minulosti. Do barokní budovy Lobkovického paláce v centru Prahy na Malé Straně se uchylovali občané NDR už od roku 1976, kdy se sem ambasáda SRN nastěhovala. Zpočátku se jednalo o jednotlivce či malé skupiny, ale v roce 1984 došlo ke skokovému nárůstu a v závěru roku už zde pobývalo 160 východních Němců, řada z nich několik měsíců. Velvyslanectví dokonce muselo být od října 1984 do února 1985 uzavřeno pro vyřizování běžné agendy. Tehdejší velvyslanec Klaus Meyer přílivu uprchlíků do budovy, přes nátlak československých komunistů, nijak nebránil.¹

Snaha východních Němců uniknout tímto způsobem do SRN ovšem narážela na fakt, že i kdyby jim velvyslanectví vystavilo západoněmecké cestovní doklady, československá pasová kontrola by jim je na hranicích odmítla uznat. Po opuštění ambasády by tak uprchlíky čekalo zadržení a vydání do

NDR. Patová situace faktického uvíznutí v budově velvyslanectví nakonec uprchlíky donutila přistoupit na jediné kompromisní řešení, které byla NDR ochotna nabídnout: dobrovolný návrat do „mateřské“ země, kde si podají žádost o vystěhování do SRN. Vysvětlovat uprchlíkům v Praze absenci jiné alternativy přiletěl dokonce spolkový ministr zahraničních věcí Hans-Dietrich Genscher.

V praxi byla tato dohoda skutečně naplněna a lidem bylo po návratu do NDR poměrně rychle dovoleno odejít do SRN.² NDR si tímto řešením zachovala minimálně vnějškově kontrolu nad situací, čímž omezila nežádoucí dopady uprchlického problému.

O několik let později se situace vyvinula velmi odlišně, i když v něčem vykazovala podobné rysy. V průběhu léta roku 1989 začali do Československa opět ve velkém počtu proudit občané NDR doufající, že se přes něj dostanou na Západ. Zpočátku ale nemířili na pražskou ambasádu SRN. Jejich cílem byl československý soused Maďarsko, které v rámci své demokratizace postupně liberalizovalo předpisy

pro cestování na Západ a odstraňovalo drátěné zá-
tarasy na své hranici s Rakouskem. Východoněmec-
kým uprchlíkům tím otevíralo cestu ven z východ-
ního bloku.

Českoslovenští komunisté byli ovšem ke svému
letitému spojenci NDR loajální a východní Němce
bez cestovních dokladů, které by je k tomu opravňo-
valy, nepouštěli přes československo-maďarské hra-
nice. Výsledkem byly ilegální pokusy východních
Němců dostat se do Maďarska, nejčastěji průjez-
dem přes hraniční přechody, při kterých pohranič-
ní stráž občas varovně střílela. Další lidé se poku-
sili přeplavat Dunaj, což někdy skončilo tragicky.
Celkově se v průběhu srpna 1989 odehrály desítky
a v průběhu září už stovky „narušení hranic“, řeče-
no terminologií komunistického režimu.³

Vedení Komunistické strany Československa
otevření hranic podle maďarského příkladu jedno-
značně odmítalo a na své budapeštské soudruhy ne-
úspěšně tlačilo, aby tento magnet lákající prchající
východní Němce odstranili. Rostoucí roztrpčenost
československých komunistů podporovaly i další
maďarské kroky, mimo jiné označení zásahu vojsk
Varšavské smlouvy v Československu v srpnu 1968,
na němž se Maďarsko podílelo, za zásadní chybu.
Právě na oprávněnosti této intervence, která ukon-
čila pokus o liberalizaci československého komuni-
stického režimu, stávající vedení KSČ stavělo svou
legitimitu.

Zhoršování vzájemných vztahů se promítalo i do
situace na československo-maďarské hranici, kde
Maďarsko, stejně jako na hranicích s Rakouskem,
také redukovalo bezpečnostní opatření. V říjnu
1989 se už vzájemné pnutí prohloubilo natolik, že
se ve zprávách československého ministerstva vnitra
určených vedení KSČ objevily stížnosti na maďar-
ské „pokusy o provokace vůči příslušníkům odděle-
ní pasových kontrol“.⁴

Pro pochopení stavu a myšlení vedení česko-
slovenského komunistického režimu v létě 1989 je
potřeba zmínit, že v posledních dvou letech pro-

dělalo určité personální proměny – nejviditelnější
bylo nahrazení přestárlého generálního tajemníka
Gustáva Husáka o něco mladším Milošem Jakešem.
Jakeš byl ovšem svou kariérou i chováním typický
stranický aparátčík bez jakékoliv vize a schopnosti
pružněji reagovat na rýsující se rozklad východního
bloku. Podobně neinvenčně a stereotypně uvažova-
la většina předsednictva Ústředního výboru KSČ,
byť se v něm našli i pragmatici, jako byl předseda
československé vlády Ladislav Adamec. Značnou
část energie vedení KSČ v závěru existence komuni-
stického režimu pohlcovala snaha řešit rostoucí zá-
sobovací a další ekonomické problémy. Kuriózním
tématem jeho zasedání byly například opakované
debaty o nedostatku toaletního papíru či dámských
hygienických vložek.⁵

Svou mentalitou se špičky KSČ zásadně neliši-
ly od podobně smýšlejících převážně skalních vý-
chodoněmeckých komunistů vedených Erichem
Honeckerem, které považovaly za jedny ze svých
posledních spojenců v rozpadajícím se východním
bloku.⁶ Avšak příliv východních Němců, který se
během podzimu 1989 proměnil v neřízenou lid-
skou lavinu motivovanou touhou opustit krachující
„socialistický ráj“, vystavil toto spojení těžké
zkoušce, ve které neobstálo.

Exodus a jeho fatální politické důsledky

Reakcí východních Němců na nemožnost dostat
se do Maďarska byla cesta na Malou Stranu do
Lobkovického paláce. Počet uprchlíků se z několi-
ka desítek pobývajících zde v první polovině roku
1989 během srpna zvětšil natolik, že se ministerstvo
zahraničí SRN rozhodlo, stejně jako v roce 1984,
od 23. srpna ambasádu uzavřít pro styk s veřejnos-
tí. Počet uprchlíků ale i poté stále stoupal. NDR
se pokusila využít vyzkoušeného modelu nabídky
návratu do východního Německa s příslibem mož-
nosti se později vystěhovat do SRN, což se mělo tý-
kat i příbuzných ve východním Německu. S tímto

návrhem přijel v druhém zářijovém týdnu do Prahy východoněmecký právník Wolfgang Vogel, který zajišťoval tento typ dohod už od 60. let. Vogelovu nabídku využilo asi dvě stě čtyřicet lidí, čímž počet východních Němců pobývajících na ambasádě klesl na méně než polovinu.⁷

Toto „upuštění páry“ bylo však jen krátkodobé, odchozí rychle nahradily stovky nově příchozích a jejich příliv se v závěru září vystupňoval. V areálu velvyslanectví nyní pobývalo několik tisíc lidí, a to ve špatných hygienických podmínkách s minimem záchodů a spaním všude, kde se dalo, včetně stanů na zahradě velvyslanectví. V takové koncentraci převážně mladých lidí a také mnoha dětí hrozily epidemie a humanitární katastrofa. Pokus zopakovat „upuštění páry“ skrze novou Vogelovu misi do Prahy v závěru září selhal.

K atraktivitě Prahy pro uprchlíky z NDR přispělo nevyžadování víz pro cestu do Československa (stačil občanský průkaz), šířící se informace o brzkém uzavření hranice mezi oběma státy (k čemuž začátkem října skutečně došlo) a snadnost proniknutí přes zeď, respektive o kus dál přes plot do areálu pražského velvyslanectví. Snadnost této cesty zpopularizovaly zejména západoněmecké televizní štáby, které sledovaly situaci kolem velvyslanectví.⁸

Naopak československá média zpočátku na pokyn „shora“ o přibývajících uprchlících na velvyslanectví téměř neinformovala. Největší poslušnost stranické linii se dala vysledovat v *Rudém právu*, ústředním deníku KSČ. Zde se například v souvislosti s uzavřením velvyslanectví pro běžný styk objevilo pouze krátké a nic neříkající zdůvodnění o „přítomnosti některých občanů NDR“, respektive o den později „asi stovky občanů NDR“.⁹

Toto faktické mlčení československých médií se ovšem s postupujícím časem prolamovalo hlavně kvůli eskalaci uprchlického problému, který se stal v centru hlavního města nepřehlédnutelný. Asi nejviditelnějším signálem něčeho mimořádného byly trabanty a wartburgy zanechané východními

Němci v ulicích centra Prahy, jichž bylo k 10. říjnu téměř 1 300.¹⁰

Velvyslanec SRN, od roku 1988 jím byl Hermann Huber, stejně jako další reprezentanti západoněmeckého ministerstva zahraničí se opakovaně pokoušeli přesvědčit československé úřady o nutnosti poskytnout další prostory mimo velvyslanectví, ale narazili na striktní odmítnutí. Při debatě na toto téma na spolkovém ministerstvu zahraničí na konci srpna se československý velvyslanec v Bonnu dokonce tvrdě vyjádřil, že pokud by začalo „táboření“ mimo budovu velvyslanectví, zasáhne policie a takové lidi pošle zpět do NDR.¹¹ V *Rudém právu* se pak objevovaly typickým komunistickým žargonem psané články „o akci dlouho dopředu připravené a nejvyššími místy“ v západním Německu s cílem zničit NDR, respektive „o svedení obyvatel NDR s cílem vehnat je v nejistý osud“.¹² Občas to doplnily drásavé zkažky o smutném osudu některých východních Němců, kteří se dostali do SRN přes Maďarsko („našli ho s podřezanými žilami“).¹³

Nicméně pravdou současně bylo, že se Československo do situace kolem ambasády oficiálně nechtělo vměšovat a prohlašovalo, že řešení musejí najít oba německé státy. Československé úřady také nijak nebránily (vzhledem k diplomatickému účelu velvyslanectví značně neobvyklému) přísunu enormního množství potravin, léků, příkrývek, stanů a nového personálu, včetně sester z německého Červeného kříže vyslaných pomáhat uprchlíkům. Kvůli velké mezinárodní sledovanosti a z obavy před reakcemi byl postup vůči východním Němcům snažícím se dostat na velvyslanectví poměrně opatrný. Vedení KSČ se neodvážilo zavést přísnou policejní ostrahu kolem Lobkovického paláce, která by zabránila dalšímu přílivu, protože velvyslanec něco takového striktně odmítl.¹⁴

O situaci na přeplněném velvyslanectví v závěru září intenzivně bilaterálně jednali mimo jiné ministři zahraničí SRN, NDR a Československa nebo první zmíněný se sovětským ministrem zahraničí.

Východoněmečtí komunisté se tak ocitli pod tlakem z různých stran.¹⁵ Honecker neměl v Gorbačovově Sovětském svazu žádnou oporu a věděl, že bez západoněmecké finanční pomoci se kolabující ekonomika NDR neobejde.

Podle Oldřicha Tůmy, který je autorem vynikající studie podrobně mapující tato jednání, se impulzem ke klíčovému průlomů stala iniciativa československých komunistů.¹⁶ Ti sice, stejně jako východoněmecké vedení, navenek stále tvrdili, že situaci v Lobkovickém paláci si způsobila SRN sama, avšak na rozdíl od Honeckera došli Jakeš a spol. k závěru, že není možné dále čekat, celou záležitost protahovat, a rozhodli se sami zatlačit na vedení NDR.

Motivace Jakeše a spol. k tlaku na NDR neplynula jenom z velkého negativního mezinárodního ohlasu na situaci kolem velvyslanectví. Podstatnější byla obava, že události odehrávající se přímo v srdci hlavního města aktivizují domácí opozici a hlavně veřejnost, a vyvolají protesty, což komunistický režim destabilizuje.¹⁷

Československý návrh předložený Honeckerovi předpokládal, že východní Němci budou převezeni z Prahy přes území východního Německa na hranice SRN, kde budou propuštěni z občanství NDR. Dne 29. září vedení východoněmeckých komunistů s tímto ústupkem souhlasilo. Transfer uprchlíků přes NDR měl Honeckerovi aspoň navenek zachovat tvář a zdání kontroly nad vývojem událostí. Současně měl zažehnat dojem, že právě Praha je pro prchající východní Němce „zaručenou adresou k výjezdu na Západ“, což bylo zase důležité pro československé komunisty.¹⁸

Dne 30. září odpoledne oznámil Hans-Dietrich Genscher tuto dobrou zprávu uprchlíkům přímo z balkónu pražské ambasády. Zopakoval si tak po pěti letech svou cestu do Prahy, ovšem nyní za radikálně změněných okolností. Ještě večer a v průběhu noci z 30. září na 1. října následoval transfer východních Němců autobusy na nádraží v Praze-Libni, odkud zamířili zvláštními vlaky přes vý-

chodní Německo do SRN. Do budovy ambasády se ovšem téměř okamžitě, přes snahu policie tomu zabránit, nahrnuly další tisíce východních Němců. V noci ze 4. na 5. října proto následovaly další vlákové transfery a celkový počet východních Němců, kteří se od konce září přes Lobkovický palác dostali na Západ, stoupl na více než 14 tisíc!¹⁹

Transfery, odehrávající se převážně v noci, měly být méně viditelné jak pro československou, tak východoněmeckou veřejnost. Přejezd přes NDR měl však přesto pro východoněmecké komunisty nečekaný fatální důsledek. Před budovou hlavního nádraží v Drážďanech se při průjezdu druhé vlny střetla policie s mnohatisícovým davem rozvášněných demonstrantů, kteří požadovali vstup do vlaků a „propuštění“ do SRN. Demonstrace byla mimo jiné reakcí na fakt, že 3. října odpoledne východní Německo fakticky znemožnilo cestování do Československa (nově bylo nutné mít pas a víza). Mnoha lidem toto opatření překazilo cestu z NDR na ambasádu SRN do Prahy. Transfer uprchlíků přes NDR, který měl alespoň formálně ukázat, že Honeckerovo vedení má situaci pod kontrolou, se tak paradoxně stal jedním z důležitých momentů oslabujících východoněmecký komunistický režim, jenž se definitivně zhroutil asi o měsíc později s pádem Berlínské zdi.

Černá můra komunistů pokračuje

Mezi začátkem října a druhým listopadovým týdnem ovšem ke zděšení Jakešova vedení problém s východními Němci v Československu pokračoval. Na faktické uzavření hranic reagovali mnozí východní Němci pokusem o jejich nelegální překročení, a jen v prvních dvou dnech (mezi 3. říjnem odpoledne a 5. říjnem ráno) jich bylo zadrženo přes 400. Vznikla tím jedna z nejkurióznějších situací komunistického Československa, kdy se poprvé (a naposledy) v jeho historii snažil velký počet lidí dostat nelegálně nikoliv ven, ale naopak do-

vnitř. Československo pochopitelně mělo být pouze přestupní stanicí na jejich cestě, a jak hlásila pohraniční stráž: většina zadržených „hodlala využít k emigraci pražské velvyslanectví SRN“.²⁰

Uzavření hranic tedy příliv uprchlíků úplně nezastavilo, a Lobkovický palác se tak začal znovu zaplňovat, i když tentokrát se jednalo „jen“ o desítky až stovky lidí. Snaha vedení KSČ blokovat pomocí policejních uzavírek okolí velvyslanectví narazila na ostré západoněmecké protesty a policisté byli odvoláni. Příprava dalšího transferu východních Němců z velvyslanectví se tak opět stala aktuální.

Změnou, která dobře ukazovala rozsah porážky východoněmeckých komunistů, bylo, že tentokrát se měl transfer odehrát přímou cestou do SRN, a nikoliv přes NDR, formality propuštění ze státního občanství NDR se měly vyřídit ještě v Praze na východoněmeckém velvyslanectví a uprchlíkům s auty bylo od konce října dokonce dovoleno překračovat západoněmecké hranice samostatně. Vzhledem k pomalosti vyřizování formalit propuštění ze státního občanství velvyslanectvím NDR v Praze se nové „vyprazdňování“ Lobkovického paláce neodehrávalo naráz, ale postupně a pomalu.

Koncem října nicméně utrpělo vedení KSČ další šok. Způsobilo ho rozhodnutí východoněmeckých komunistů, nyní už bez Honeckera, který byl s ohledem na hlubokou krizi „na vlastní žádost“ uvolněn z funkce, znovu otevřít hranice do Československa. Pro východoněmecké komunisty, nově vedené Egonem Krenzem, šlo o jeden z kroků, jak ukázat obrat (*Wende*) politiky NDR. Jinak řečeno mělo jít o změnu ukazující lepší a pragmatičtější tvář režimu především masám demonstrantů ve východoněmeckých ulicích.²¹

Představa Krenzova vedení tlumočená československému velvyslanci v NDR předpokládala, že „případné nové skupiny uprchlíků na zastupitelském úřadu SRN v Praze by již neměly způsobit československé straně žádné potíže“.²² Tato představa byla ovšem naivní. Lobkovický palác byl realis-

tičtější a po otevření hranic informoval Bonn, že je připraven na další velkou uprchlickou vlnu, a to včetně stovek nachystaných skládacích lůžek, matrací, spacích pytlů atd.²³ Do centra Prahy už totiž mířil další mohutný uprchlický proud z NDR.

Jakeš a spol., zaskočení opakováním apokalyptického uprchlického scénáře v srdci Československa, žádali východoněmecké vedení buď o okamžité opětovné uzavření hranic, nebo o faktický souhlas, aby mohli nechat východní Němce přímo a volně odcházet do SRN. Druhá možnost v praxi znamenala naprostou rezignaci na jakoukoliv kontrolu exodu přes Československo. Dne 3. listopadu večer vedení východoněmeckých komunistů, které už doma ztrácelo kontrolu nad situací, s volným odchodem východních Němců přes československo-západoněmecké hranice souhlasilo. Hned další den byly vypraveny zvláštní vlaky z Prahy do SRN, kterými odjelo přes šest tisíc východních Němců, dalších několik stovek jelo vlastními auty. Útěk východních Němců přes Československo v dalších dnech pokračoval, mezi 4. a 10. listopadem se jednalo o více než 62 tisíc lidí, kterým pohraniční policie bez překážek umožnila překračovat hranice do SRN.²⁴ Tito lidé už však nevyužívali Lobkovický palác, nýbrž pokud jeli vlakem přes Prahu, jednoduše na nádraží přesedli z jednoho vlaku do druhého, mířícího do SRN. Útěky přes velvyslanectví skončily a budovou už prošli pouze ti východní Němci, kteří měli nějakou komplikaci, obvykle s doklady.

Stížnosti a tlak československých komunistů, kteří se obávali dopadu masového volného odchodu východních Němců přes Československo na vlastní obyvatelstvo, byly jedním z faktorů (pochopitelně ne jediným), které přispěly k rozhodnutí Krenzova vedení oznámit 9. listopadu večer otevření přechodů do SRN a Západního Berlína.²⁵ Berlínská zeď padla.

Spojenectví východoněmeckých a československých komunistů, které ještě nedávno vypadalo jako neotřesitelné, se rozpadlo. Jakešovi komunisté mysleli hlavně na to, jak zabránit neklidu ve vlastní

zemi, a cokoliv jiného včetně podpory východoněmeckých komunistů bylo vedlejší. Komunistický režim v Československu ovšem také odpočítával poslední dny své existence, byť to tak v okamžiku, kdy zbytek východních Němců překračoval v druhém listopadovém týdnu jeho hranice, ještě nevypadalo.

Dopad exodu uvnitř Československa: Nezájem, nebo mobilizační impulz?

Zajímavou otázkou je, zda obavy Jakešova vedení z mobilizačního účinku uprchlického exodu východních Němců na domácí opozici a veřejnost byly skutečně oprávněné. Na první pohled to vypadá, že tyto obavy byly silně přehnané. Od začátku až do konce exodu východních Němců se neobjevila žádná opravdu významná protestní akce, která by se s ním dala spojit. Hlavní síla opozice, Charta 77, pouze vydala v polovině září prohlášení, ve kterém aktuální stav přeplněného velvyslanectví označovala za nenormální. Žádala československou vládu, aby situaci pomohla řešit, a to včetně následování maďarského vzoru otevření hranic pro uprchlíky směrem na Západ či alespoň poskytnutí dalších prostor mimo velvyslanectví, jak chtěla SRN.²⁶ Podobná prohlášení vydaly krátce nato i některé další opoziční skupiny. Nicméně žádná z opozičních skupin reálně nešla dál za tento proklamativní přístup. Stejně tak žádná z několika protirežimních demonstrací konaných během východoněmeckého exodu v Praze jej nevyužila jako silné téma.

Tento malý zájem opozice kriticky a současně s ironickým sarkasmem zhodnotily ještě v říjnu 1989 samizdatové *Lidové noviny*: „Nezávislé iniciativy nebyly vidět. Charta se omezila na analytické prohlášení na začátku. Východoevropská informační agentura vydala výzvu za pět minut dvanáct na konci. Mírové sdružení zůstalo nezávislé a Mírový klub si snad pouštěl Johna Lennona. České děti spaly. Demokraté neprojevíli iniciativu. Obroda se nekonala. Skutečnost, že zárodky občanské společ-

nosti fungovaly chabě, nezměnila ani obětavá činnost jednotlivců z výše zmíněných iniciativ.“²⁷

Autorovi článku v *Lidových novinách* zvláště vadila neschopnost opozičních skupin účinněji pomoci uprchlíkům. O opozici organizované pomoci ovšem její lídři vůbec neuvažovali. Dobře to vystihují tehdejší slova jejího neformálního lídra Václava Havla. Dne 5. října, těsně po druhém velkém transferu z velvyslanectví, na otázku, proč Charta nic neudělala, Havel argumentoval: „Určité věci jsou samozřejmé a vznikají spontánně. Kdybychom se k nim připojili, okamžitě bychom se začali jevit jako ti, kteří se přizívují na kdejaké vlně lidové solidarity. (...) To je věc jednotlivých chartistů, kterým jejich svědomí řekne, že mají cosi udělat.“²⁸

Ve vnímání opozičních aktivistů byl exodus východních Němců zjevně něčím, co nemohli (a nechtěli) ignorovat i proto, že většina z nich žila v hlavním městě. Avšak nebyli mentálně připraveni chápat ho jako něco, co se jich bytostně týká, a jako svou věc, kvůli které by se měli zmobilizovat a organizovaně jednat. Opět se to dá dobře ukázat na Havlovi: „Ten problém jsem dál (po vydání prohlášení Charty z poloviny září – pozn. L. K.) sledoval, i já jsem tam (k velvyslanectví) chodil a zdálo se mi, že není co dodat. (...) Charta není agentura, která by komentovala dnes a denně průběh událostí. Charta se eventuálně vyjádří k nějakým zásadním dobovým událostem, a to udělala hned. S každým novým tisícem lidí, kteří sem přijdou nebo odejdou, nebude vydávat nové dokumenty.“²⁹

Individuálnost chování a uvažování ve vztahu k uprchlíkům přitom byla příznačná nejenom pro lidi z opozičních skupin, ale také pro postoje „běžného občana“, jehož reakce se Jakešovo vedení obávalo patrně mnohem více než opozice. Vyskytlo se mimořádně pestré spektrum postojů: od aktivní snahy pomoci, sympatizující reakce, zvědavost přes odmítání (často motivované protiněmecky hlavně kvůli starší konfliktní historii soužití Čechů a Němců, nacistické okupaci atp.) až po snahu se osobně

obohatit. Přiblíženo na konkrétních příkladech: byly zaznamenány nabídky přístřeší pro matky s dětmi či dobrovolníci pomáhající na velvyslanectví, davy Pražanů nadšeně zdravící autobusy s východními Němci mířící z Malé Strany na vlakové nádraží, nadávky Němcům do verbeže i (poměrně velký) počet zlodějů snažících se ukrást opuštěná auta uprchlíků v okolí velvyslanectví.³⁰

Postoje mohla ovlivňovat i rozdílná informovanost, která se ovšem nutně neřídila tím, že dotyčný viděl dění v centru Prahy na vlastní oči. Například jedna ze zpráv ministerstva vnitra určených vedení KSČ popisující reakce v jižních Čechách a na jihozápadní Moravě, což jsou lokality od metropole vzdálené, zmiňovala negativní reakce místních lidí na zákroky policie před západoněmeckým velvyslanectvím, k nimž došlo na začátku října.³¹ Dotyční čerpali ze zpráv rakouského televizního vysílání, které se dalo zachytit (stejně jako západoněmecké) ve značné části Československa.

V souvislosti s mediálním pokrytím exodu stojí také za pozornost, že se hlavně v závěru uprchlické krize začaly některé noviny (*Mladá fronta*, *Svobodné slovo*) vymykat dohledu režimu a o situaci informovaly poměrně objektivně. Toto novinářské osmělování

mělo dalekosáhlé důsledky v souvislosti se zhroutením komunistického režimu po 17. listopadu 1989.

Pro zodpovězení otázky o účinku a důsledcích mnohatisícového exodu uvnitř Československa je pravděpodobně nejdůležitější vnímat enormní sílu bezprostředního vjemu, který zanechal v mysli mnoha lidí. Tento vjem se pochopitelně týkal hlavně Pražanů. Na mnohé udělala dojem jak samotná východoněmecká lidská lavina, tak její ochota se při cestě za svobodou v SRN vzdát majetku, což hmatatelně dokládala ona opuštěná auta, a riskovat. Historik Tomáš Vilímek při analýze orálních vzpomínek zjistil, že na řadu disidentů působil v závěrečné fázi existenci komunistického režimu právě tento fenomén ještě silněji než konec komunistického režimu v Polsku a Maďarsku.³² Znamení blížícího se konce, přenesené ze sousední NDR, měli tito lidé jednoduše přímo před očima.

Nepřekvapivě se podobný vjem čehosi neodvratného, přelomového objevuje i ve vzpomínkách lidí nespojených s disentem. Například Václav Klaus v rozhovoru o roku 1989 zmiňoval: „Definitivní přeměnu (...) způsobil vývoj v NDR. Útěky do Maďarska, ‚vlaky svobody‘ přes Rakousko do Německa (umožněné Maďarskem – pozn. L. K.), obsazení velvyslanectví v Praze a umožnění odchodu těchto lidí do západního Německa, to byly klíčové věci.“³³

Hlasování východních Němců nohama se stalo jedním z klíčových faktorů, které v roce 1989 vedly ke konci komunistické NDR. Kromě toho několik měsíců trvající události, jejichž rozsah a pro komunisty pokořující výsledek se nedaly utajit, měly na mnoho lidí v Československu zjevně velký dopad. Výrazně se tak promítly do atmosféry těsně před sametovou revolucí a do bleskového zhroutení československého komunistického režimu.

Text článku je upravenou a zkrácenou verzí autorovy kapitoly z knihy *Zanim upadł mur berliński*, kterou editovali Jan Draus a Maciej Szymanowski. Knihu vydalo Wydawnictwo Sejmowe ve Varšavě.

Jan Draus, Maciej Szymanowski (eds.): *Zanim upadł mur berliński. Węgry, Czechosłowacja i Polska wobec uchodźców z komunistycznej NRD w 1989 r.*, Wydawnictwo Sejmowe, Varšava 2019.

Poznámky:

- ¹ Tomáš Malínek: „Dub“ v „oboře“. Západoněmecké velvyslanectví v hledáčku Státní bezpečnosti v letech 1968–1989, *Securitas Imperii*, č. 30, 2017, s. 190; Werner von Wnendt: Der 30. September 1989. In Harald Salfellner – Werner von Wnendt: *Das Palais Lobkowitz. Ein Ort deutscher Geschichte in Prag*. Prag 1999, s. 23.
- ² Tomáš Malínek: „Dub“ v „oboře“, op. cit., s. 190.
- ³ Oldřich Tůma: 9:00, Praha-Libeň, horní nádraží. Exodus východních Němců přes Prahu v září 1989, *Soudobé dějiny*, roč. 6, č. 2–3, s. 151; Elisabeth Pond: *Beyond the Wall: Germany's Road to Unification*. Washington 1993, s. 96.
- ⁴ *Denní situační zpráva č. 161*, Federální ministerstvo vnitra, č. j.: OV-039/A-89, 26. 10. 1989, s. 14.
- ⁵ Jiří Suk, Jaroslav Cuhra a František Koudelka: *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985–1990*. Praha 1999, s. 34.
- ⁶ K srovnání vedení a stavu obou komunistických režimů je v českém prostředí klasická práce Karla Durmana: *Útěk od praporu*. Praha 1998, zejm. s. 297–390.
- ⁷ Elisabeth Pond: *Beyond the Wall*, op. cit., s. 97. Werner von Wnendt: Der 30. September 1989, op. cit., s. 27.
- ⁸ Oldřich Tůma: 9:00, Praha-Libeň, horní nádraží, op. cit.
- ⁹ „Přechodně uzavřeno velvyslanectví NSR“, *Rudé právo*, 23. 8. 1989, s. 2; Michal Kuzmiak a Dalibor Mácha: Víza NSR přes cestovní kanceláře, *Rudé právo*, 24. 8. 1989, s. 2.
- ¹⁰ Jiří Suk, Jaroslav Cuhra a František Koudelka: *Chronologie*, op. cit., s. 88.
- ¹¹ Dokument 2, 1989, 24. srpna, Bonn – Velvyslanec ČSSR Spáčil ministerstvu zahraničí v Praze. In Vilém Prečan (ed.): *Ke svobodě přes Prahu. Exodus občanů NDR na podzim 1989*. Sborník dokumentů. Praha 2009, s. 42.
- ¹² Vladimír Plesník: V rozporu se zájmy vztahů NDR–NSR, *Rudé právo*, 25. 8. 1989, s. 7; Jan Kovařík: Podporujeme našeho přítele, *Rudé právo*, 16. 9. 1989, s. 7.
- ¹³ „Dopis z Hamburku“, *Rudé právo*, 26. 9. 1989, s. 3.
- ¹⁴ Werner von Wnendt: Der 30. September 1989, op. cit., s. 26–28; Oldřich Tůma: 9:00, Praha-Libeň, horní nádraží, op. cit., s. 163.
- ¹⁵ Konrad H. Jarausch: *The Rush to German Unity*. Oxford – New York 1994, s. 21; Charles S. Maier: *Dissolution: The Crisis of Communism and the End of East Germany*. Princeton 1997, s. 129–130.
- ¹⁶ Oldřich Tůma: 9:00, Praha-Libeň, horní nádraží, op. cit., s. 158.
- ¹⁷ *Ibid.*, s. 161–162; Elisabeth Pond: *Beyond the Wall*, op. cit., s. 97.
- ¹⁸ Oldřich Tůma: 9:00, Praha-Libeň, horní nádraží, op. cit., s. 159.
- ¹⁹ Vilém Prečan: Několik vět o tématu, pramenech a literatuře k jeho studiu. In Vilém Prečan (ed.): *Ke svobodě přes Prahu*, op. cit., s. 28.
- ²⁰ *Denní situační zpráva č. 147*, Federální ministerstvo vnitra, č. j.: OV-039/A-89, 6. 10. 1989, s. 4.
- ²¹ Vilém Prečan: Několik vět, op. cit., s. 29; Konrad H. Jarausch: *The Rush to German Unity*. op. cit., 59–60; Hermann Weber: *Dějiny NDR*. Praha 2003, s. 300.
- ²² Dokument 96, 1989, 25. října, Berlín. Velvyslanec ČSSR v NDR Langer ministerstvu zahraničí v Praze. In Vilém Prečan (ed.): *Ke svobodě přes Prahu*, op. cit., s. 145.
- ²³ Dokument 98, 1989, 1. listopad, Praha. Velvyslanectví SRN ministerstvu zahraničí v Bonnu. In Vilém Prečan (ed.): *Ke svobodě přes Prahu*, op. cit., s. 147.
- ²⁴ Podrobně Vilém Prečan: Několik vět, op. cit., s. 29–30.
- ²⁵ *Ibid.*, s. 31 a *Denní situační zpráva č. 168*, Federální ministerstvo vnitra, č. j.: OV-039/A-89, 6. 11. 1989, s. 12.
- ²⁶ Dokument 10, 1989, 14. září, Praha. Mluvící Charty 77 vládě ČSSR. In Vilém Prečan (ed.): *Ke svobodě přes Prahu*, op. cit., s. 49–50.
- ²⁷ Karel Čermák: Jací jsme? *Lidové noviny*, říjen 1989, s. 4.
- ²⁸ Irena Gerová: *Vyhrabávačky: deníkové zápisky a rozhovory z let 1988 a 1989*. Praha – Litomyšl 2009, s. 103.
- ²⁹ *Ibid.*, s. 102.
- ³⁰ Například Oldřich Tůma: 9:00, Praha-Libeň, horní nádraží, op. cit., s. 162; Jiří Suk, Jaroslav Cuhra a František Koudelka: *Chronologie*, op. cit., s. 88; Karel Čermák: Jací jsme? op. cit., s. 4; Zdeňka Kuchyňková: Na německou ambasádu se sjeli pamětníci exodu obyvatel komunistické NDR, *Irozblas.cz*, 1. 10. 2014, dostupné na <https://www.radio.cz/cz/rubrika/special/na-nemeckou-ambasadu-se-sjeli-pametnici-exodu-obyvatel-komunisticke-ndr>.
- ³¹ *Denní situační zpráva č. 149*, Federální ministerstvo vnitra, č. j.: OV-039/A-89, 10. 10. 1989, s. 10.
- ³² Tomáš Vilímek: Mezinárodní souvislosti a události. In Miroslav Vaněk (ed.): *Mocní? a Bezmocní? Politické elity a disent v období tzv. normalizace*. Praha 2006, s. 364–365.
- ³³ Petr Hájek: *Václav Klaus na rovinu*. Praha 2001, s. 39.

Lubomír Kopeček, politolog, působí na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.